

РЕФЛЕКСИВНІ ПОНЯТТЯ

Андрій Острянко
Чернігів

«Джерела особового походження»: семантика поняття

У своїй практичній діяльності дослідник послуговується сформованими в рамках певної системи знань категоріями та поняттями, за допомогою яких надає сенс власним судженням. В історичній науці початку ХХІ ст., внаслідок зрушень в методології та методиках історіописання, урізноманітнилися не лише способи представлення знань про минуле, але й з'явилась значна кількість понять, вживання яких стало знаковим, попри те що їхнє значення та призначення не завжди знаходять коректне розуміння. При застереженні традиційної технології видобутку історичного знання, відбулося не лише ідейне оновлення, але й видозмінилося вербальне представлення результатів споживання джерельної інформації. Українська історіографія доби незалежності перебуває у стані кволи «неологічної революції», яка характеризується оновленням і збагаченням категоріального апарату при переході від методологічного монізму до методологічного плюралізму. Реальний вимір цього процесу не завжди засвідчує новаторський характер понять, що входять в лексикон істориків. Натомість значною мірою чергову молодість в структурі історичного пізнання переживають лексеми, що перебувають у вжитку гуманітаріїв, зокрема європейських, принаймні впродовж останнього півстоліття.

Творення понять значною мірою залежить від того, наскільки позначення того чи іншого явища однозначно й повно його характеризує,

і наскільки пропоноване суб'єктивне бачення здатне об'єктивізуватися в очах наукової спільноти, щоб стати загальноновизнаним. Таким чином, не усі тропи й метафори мають підстави вирости в поняття чи терміни. Водночас, наявність декількох позначень одного й того ж явища дискредитує стрункність дефініцій, підважує вірогідність такого знання. Переховування ж за термінологічним дискурсом проблеми визначеності в поняттях також не знімає, а навпаки відкриває дорогу для невиправданого накопичення сумнівних неологізмів шляхом "уточнення" сутності історіографічно засвоєних категорій. Відтак, необхідна копітка робота по раціоналізації понятійного апарату історичної науки, яка неможлива без критичного засвоєння досвіду творення понять і його результатів.

Термінологічна неузгодженість у позначенні джерел, визначальною ознакою яких є опис автором власного життя – процес творення, відтворення і відображення власного "Я" – призвела до ситуації, коли у науковому вжитку знаходиться низка понять, які позначають цей творчий феномен: "джерела особового походження", "ego-документи", "ego-тексти", "ego-словесність", "автокомунікативні джерела" тощо. Підвищена увага до автобіографій, спогадів, щоденників та приватного листування в історичних студіях стає цілком зрозумілою з огляду на те, що тоталізація історичного пізнання сприяє включенню цих джерел до почту інформаційно цінних при вивченні соціально-особистісного виміру історичного процесу, для якого такі пам'ятки несуть унікальну інформацію. Водночас, визначення родового поняття для цих джерельних комплексів та побутування кількох термінів, що його позначають, підтверджує тезу про перебування у ситуації термінологічної непевності.

Вперше ідея виокремлення щоденників, спогадів, автобіографій, листів, записок тощо в цілісний феномен окреслилась у творах засновників натуралізму в літературі (франц. *naturalisme*, від лат. *naturalis* – природний, *natura* – природа) братів Гонкурів та Е.Золя і постала в концепті "людські документи" (фр. *document humain*). У щоденнику братів Гонкур від 9 серпня 1861 р. знаходимо запис: "О, какой кладезь невыдуманных романов, какие золотые россыпи, откуда прошлое черпается в виде уже готовых драм, сценок, разнообразных и ярких портретов, представляют собой человеческие воспоминания! Какое любопытнейшее собрание воспоминаний, где представлены были бы все слои общества, мог бы создать человек, пожелавший произвести подобные раскопки, посвятив себя исследованию всего этого множества связей и отношений, и восстанавливая по отдельным кусочкам историю целых семей. Сколько семейных тайн, сколько забытых историй, похороненных в далеком

прошлом, найдет здесь тот, кто возьмется записывать без прикрас все эти рассказы, стремясь сохранить при этом характер устной речи, ее интонацию, всякого рода подробности – те особые краски, которые бессознательно находит самый обыкновенный человек, не являющийся художником, когда он предается воспоминаниям; обрывки мемуаров; внезапно возникающий аромат эпохи; необычайные сцены, срывающие все покровы с эпохи и человечества”¹. 6 серпня 1867 р. було занотовано: ”Сейчас мы покупаем множество мемуаров, пи-сем, автобиографий, все человеческие документы: останки правды”². У передмові до роману ”Брати Земганно” (1879) Е. де Гонкур наполягав на необхідності точного висвітлення життя, яке можливе виключно за умови залучення до цього ”людських документів” у якості зібрання спостережень. Невдовзі після цього Е. Золя в своєму ”Експериментальному романі” (1880) присвятив цілу новелу ”людським документам”, за допомогою яких, на його думку, можливо наблизити літературну творчість до наукових студій за рівнем вірогідності. Саме в цьому романі та наступних творах ”Романісти-натуралісти” (1881), ”Натуралізм у театрі” (1881) письменник обґрунтував теорію натуралістичної драми. Це мало неабиякий вплив на Е. де Гонкура, який, прагнучи застерегти свої права на запропонований ним термін, у передмові до роману ”Актриса Фостен” (1881) зауважив, що ”несмотря на то, что это выражение подвергается сей час язвительным насмешкам, я прошу считать меня его автором, ибо, на мой взгляд, оно является формулой как нельзя лучше определяющей новый метод работы той школы, которая пришла на смену романтизму, – школы человеческого документа”³. Справді, традиції застосування поняття ”людські документи” не втратили своєї актуальності і в сучасній гуманітаристиці⁴, до того ж

¹ Эдмон и Жюль де Гонкур. Дневник: Записки о литературной жи ни. Избранные страницы: В 2 тт. Пер. с фр. Москва, 1964. Т. I. – С. 316.

² Там само. – С. 553.

³ Эдмон и Жюль де Гонкур. Жермини Ласерте. Братья Земганно. Актриса Фостен. М., 1972. – С. 313. (Библиотека всемирной литературы. Серия вторая. Том 76).

⁴ Див.: Шумук Д. Пережите і передумане. Спогади і роздуми українського дисидента – політ’язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921 – 1981 рр.). К., 1998; Лазарук В. 3 нових поезій // „Роде наш красний...”: Волинь у долях краян і людських документах. Луцьк, 1999. Т. 3. – С.180-192; Дзюба І. Той, хто сказав заборонені слова. До століття від дня народження Василя Гроссмана // Дзеркало тижня. – 2005. – № 48; Олійник Борис. Князь тьми: відкритий лист Михайлу Горбачову. 3-тє повне вид. К., 2008; Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. посібник. Вид. 2-е, пер. і доп. / За ред. проф. А.Яртіся та проф. В.Мельника. Львів, 2005. – С. 290-291; Козлова Н.Н. Горизонты повседневности советской эпохи: Голоса из хора. М., 1996; Її ж. Опыт социологического чтения ”человеческих документов”, или Размышления о значимости

не змінилось наповнення поняття, яке охоплювало "документи життя", представлені мемуарами, щоденниками, автобіографіями та листами. Проте, цей термін в історичних студіях не прижився.

У середині 50-х рр. ХХ ст. історик з Нідерландів Дж.Прессер збагатив голландську мову новим словом "егодокумент" (гол. *egodokument*). Запровадження нового терміну, при відомому тяжінні до вживання архаїзмів, стало результатом пошуку ним "збірного терміну" (*collective term*) для автобіографій, мемуарів, щоденників та приватного листування⁵. Дж.Прессер "егодокументами" називав "ті історичні джерела, в яких дослідник стикається з власним "я", або інколи (як Цезар, Генрі Адамс) "він", пишучи та описуючи предмет з тривалою присутністю у тексті"⁶, і уточнив, що це "ті документи, в яких его свідомо чи несвідомо розкриває або приховує себе" (переклад з англ. автора – А.О.)⁷. Винахід Дж.Прессера мав успіх – його термін було включено до словників голландської мови та енциклопедій, проте там відбулось помітне спрощення семантики поняття – "документи, що стосуються подій особистого життя та досвіду" або "текст, у якому автор пише про його або її події власного життя, думки та почуття"⁸. Представники соціальних наук у США вже у післявоєнний час оперували поняттями "human document", створивши цілий синонімічний ряд споріднених понять: "personal document", "document of life"⁹. Натомість, засвоєння нового терміну в європейській джерелознавчій традиції відбулось на початку 90-х рр. ХХ ст., коли були зроблені спроби представників європейської історіографії осмислити пропоновану Дж.Прессером новачку. В результаті було адаптовано, а подекуди й модифіковано поняття "егодокумент".

Засвоєння даного неологізму в німецькій історіографії було започатковано на конференції, що відбулась 1996 р., на якій У.Шульце запропонував власну інтерпретацію поняття "егодокумент", яка

методологической рефлексии // Социологические исследования. – 2000. – № 9. – С. 22-32; Її ж. Методология анализа человеческих документов // Социологические исследования. – 2004. – № 1. – С. 14-26; Її ж. Советские люди. Сцены из истории. М., 2005.

⁵ Dekker R. Egodocuments in the Netherlands from the sixteenth to the nineteenth century. Envisioning Self and status. Self-representation in the Low Countries 1400-1700 / Erin Griffey (ed.). Hull: Association for Low Countries Studies in Great Britain and Ireland (ALCS) c/o University of Hull, Department of Dutch Studies, 2000. P. 255-256.

⁶ Цит. за: Dekker R. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. Memoria y Civilización. 2002. No. 5. P. 14.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ The Use of Personal Documents in History, Anthropology, and Sociology. Social Science Research Bulletin. 1945. No. 53. P. 77-173.

передусім зводилась до німецькомовної кальки – "Ego-Dokumente". "Єдиним критерієм усіх текстів, які відносяться до ego-документів, – на думку У.Шульце, – повинна стати наявність у висловлюванні, або його фрагменті, представленому у відритій або прихованій формах, свідомого або несвідомого відображення самоусвідомлення людини у колі сім'ї, родинному оточенні, самовідчуття особистості в країні, соціальному пропарку, а також її ставлення до цих структур та змін у них. Вони мають виправдовувати поведінку людей, наявні страхи, представляти знання та уявлення про цінності, життєвий досвід та плін життя"¹⁰. Крім того, було розширено коло пам'яток, які об'єднувало це поняття, – до них були включені, зокрема, літературні джерела, фотоматеріали та предмети повсякденного вжитку, що відображають перипетії людського життя¹¹. Натомість, У.Шульце справедливо застеріг, що у проектах Р.Деккера по збиранню й публікації "ego-документів" свідомо було випущено епістолярну спадщину, яку ще Дж.Прессер відніс до "ego-документів"¹². Критики У.Шульце, зокрема Б. фон Крузенштерн, наполягали на доречності заміщення запозиченого терміну на "Selbstzeugnisse", який відображає сутність категорії "ego-документ" засобами німецької мови¹³, а також зауважили, що включення під егіду одного поняття дедалі більшої кількості складників розмиває його межі¹⁴. Відтак сьогодні в німецькій історіографії співіснують два поняття – "Ego-Dokumente" та "Selbstzeugnisse"¹⁵.

П.Берк першим у середовищі англійських істориків почав вживати термін "ego-document"¹⁶, а М.Ліндерман у словниковій статті,

¹⁰ Schulze Winfried. Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „EGO-DOKUMENTE“. Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte / Schulze Winfried (ed.). Berlin: Akademie Verlag, 1996. S. 28.

¹¹ Ibid. S. 14.

¹² Ibid. S. 15.

¹³ Benigna von Krusenstjern. Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert. Historische Anthropologie, Kultur, Gesellschaft, Alltag. 1994. № 2. S. 462-472; Rutz Andreas. Egodocuments: A virtual conversation with Rudolf M. Dekker. Zeitenblicke. 2002. № 2: <http://www.zeitenblicke.historicum.net/2002/02/dekker/index.html>; Rutz Andreas. Ego-Dokument oder Ich-Konstruktion? Selbstzeugnisse als Quellen zur Erforschung des frühneuzeitlichen Menschen. Zeitenblicke. 2002. №. 2: <http://www.zeitenblicke.historicum.net/2002/02/rutz/index.html>.

¹⁴ Dekker Rudolf. Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. Memoria y Civilización. 2002. No. 5. P.15.

¹⁵ Ibid. P.28-29.

¹⁶ Burke Peter. Representations of the Self from Petrarch to Descartes. Rewriting the Self. Histories from the Middle Ages to the Present / R.Porter (ed.). London, 1996. P.21.

присвяченій джерелам соціальної історії, відзначила, що "его-документи" збагачують знання з історії, наповнюючи звичайні життя силою, гідністю та фактурою¹⁷. В цілому, англomовна європейська історіографія досить прихильно поставилась до вживання нового терміну¹⁸, хоча трапляються випадки оспорювання доцільності його використання. Зокрема, І.Дейвіс висловила принципову незгоду з визначенням поняття "его-документ": "У цій книзі я вживаю переважно терміни життєписи (*life writings*) та зрідка автобіографія (*autobiography*); я чиню так обдуманно та з повним усвідомленням тих незручностей, які скрізь тягне за собою їх вживання або відмова від них. Я чиню так не для того, щоб перейменувати жанр, а через те, що ці терміни найкращі для того, щоб відтворити ті рефлексивні письмові практики, які представлені у цій книзі. Життєписи (*life writing*) – покликані бути найбільш широким терміном, ширші, ніж автобіографія, і я вживаю його тут без виправдовувань. Автобіографія більш складна, але я надаю їй перевагу, на відміну від пропонованих альтернатив. Я відкидаю поняття "его-документ" на підставі обізнаності; "періграфія" (*perigraphy*)¹⁹. Дж.Олні (писання про [себе самого]) краще, ніж "его-документ", але не настільки краще, щоб бути менш поширеною або звичною, ніж життєписи (*life-writing*), які визначені так само"²⁰. Американські історики виявили обережне ставлення до новації, віддаючи перевагу творенню синонімічного

¹⁷ Lindemann Mary. Sources of Social History. Encyclopaedia of European Social History: 6 Vol. Detroit, 2001. Vol. 1. P.36.

¹⁸ Egodocuments and History: Autobiographical writing in its social context since The Middle Ages / R.Dekker (ed.). Rotterdam: Erasmus University, 2002.; Representing emotions; new connections in the histories of art, music, and medicine / Penelope Gouk and Helen Hills (ed.). Ashgate Publishing Co., 2005.

¹⁹ У Дж.Олні йдеться про "періавтографію" ("periautography"): "Що мені подобається у терміні "періавтографія", що може означати "писання про самого себе", так це передусім його невизначеність та брак родової певності, його достатньо вільна визначеність та широка застосовність, а також тотожність до "життєпису" (хоча сам термін здається мені менш привабливим, ніж "періавтографія")" Див.: Olney James. Memory and Narrative: The Weave of Life Writing. Chicago: The University of Chicago Press, 1998. P.XV. Ідея "періавтографії" знайшла своїх прихильників. С.Бенкерз у своїй книзі на підставі аналізу ідей Дж.Олні дійшла висновку про те, що "напевно, поняття щоденника як "періавтографії" – це ідея, час якої настав". Див.: Diaries of Girls and Women: A Midwestern American Sampler / Suzanne L. Bunkers (ed.). Madison: University of Wisconsin Press, 2001. P.30.

²⁰ Isabel Davis. Writing Masculinity in the Later Middle Ages. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P.5.

ряду традиційних самопрезентаційних наративів (*self-narratives, life-narratives, life-writings*), з явним тяжінням до автобіографічної прози (*autobiography*)²¹.

У французькій гуманітаристиці неологізм викликав жваве обговорення – було здійснено спроби не лише осягнути сутність поняття, але й знайти його франкомовний відповідник²². Запропонований аналог "ego-документа" – "écrits du for privé" був запозичений з роботи М.Фуше²³ і виводив значення терміну з глибинного самоусвідомлення особи. Втім, цей приклад не вичерпує усього розмаїття інтерпретацій самоописів, які з'явилися у франкомовному дискурсі проблеми²⁴. Вихід з ситуації множинного вибору накреслив Ф.Лежен: "Кожна мова має свій словарний запас для позначення різних жанрів та розрізнення записів, що до них належать: "архівний жанр", який нас цікавить найбільше, називають "Life Writing" англійською, "Diario" італійською, "Autobiographie" французькою тощо. Для позначення на практиці записів, у відповідності до наших інтересів, послуговуються різними зворотами, що різняться від країни до країни, від однієї галузі науки до іншої: "ego-documents" голландською, "écrits du for privé" французькою. Слово "memoir", яке в однині має поширення в англійській мові, дивує французів, заразом як відмінність між "journal" та "diary", тощо. Це потребує розуміння цих дрібних мовних відмінностей"²⁵.

Європейські гуманітарії сприйняли неологізм Дж.Прессера як можливість "освіжити" свої погляди на джерельну базу історичної науки в частині використання автобіографій, щоденників, подорожніх нотаток, листування у студіюванні минулого. У Нідерландах, Франції,

²¹ Amelang James S. *The Flight of Icarus: artisan autobiography in early modern Europe*. Stanford: Stanford University Press, 1998; Jeremy D. Popkin. *History, Historians, and Autobiography*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.

²² *Essais d'ego-histoire* / Pierre Nora (ed.). Paris: Gallimard, 1987; *Les Ego-documents à l'heure de l'électronique. Nouvelles approches des espaces et réseaux relationnels* / Beaurepaire Pierre-Yves, Taurisson Dominique (dir.). Montpellier: Publications de Montpellier III, 2003; *Les Écrits du for privé en Europe, du Moyen Âge à l'époque contemporaine Enquêtes, analyses, publications* / Edité par Elisabeth Arnoul, Jean-Pierre Bardet, François-Joseph Ruggiu. Presses universitaires de Bordeaux, coll. "Mémoires vives", 2010.

²³ Див.: Ruggiu F-J. *The French research on Egodocuments*. Електронний ресурс: http://www.firstpersonwritings.eu/france/french_project.htm

²⁴ Ibid.

²⁵ Lejeune P. *Pour un guide de l'Europe autobiographique*. Life Writing in Europe Founding Conference IABA Europe Amsterdam, 29 octobre 2009: <http://www.autopacte.org/80amsterdamfran.pdf>.

Великобританії, Німеччині та Росії були створені дослідницькі центри, діяльність яких має на меті накопичення, інвентаризацію та оприлюднення "ego-документів"²⁶.

Окрему увагу слід приділити підходам до самоописів у пострадянському історіографічному просторі. Цікаво, що концепт "джерела особового походження", який використовується як родове поняття для щоденників, мемуарів, автобіографії та епістолярію, не був предметом історіографічних дискусій – джерелознавцями й істориками він сприймався і сприймається як апіорний, такий, що не піддається сумніву, попри жваві дискусії про природу історичних джерел, їхню класифікацію тощо²⁷. Важко сказати, коли й хто першим запропонував поділ джерел "за походженням" для виокремлення індивідуальної або колективної свідомості як основи для відображення дійсності, однак уже у посібнику Г.Саара знаходимо зразки класифікації джерел за зазначеним принципом²⁸. Не дивно, що ідея виокремлення джерел сімейно-особового походження, запропонована на початку 60-х рр. ХХ ст. С.Каштановим та А.Курносим, сенсації не зробила²⁹. Більше того, під тиском критики³⁰ автори змушені були відмовитись від подальшої розробки такого концептуального рішення³¹. В.Стрельський небезпідставно зосередив увагу на мотиваційній складовій "приватних джерел", яка зводилась до власної ініціативи окремих осіб, а також висловив думку про можливість застосування збірного поняття "вид мемуарних джерел", не вдаючись до розрізнення відмінностей на нотатки або спогади, щоденники тощо³². Проте "збирання" мемуарів, щоденників та листування тоді не сталося.

²⁶ Див.: <http://www.ecritsduforprive.fr/presentation.htm>; <http://visantrop.rsuh.ru/>; <http://www.egodocument.net/egodocument/index.html>; <http://www.bilf.uniroma2.it/exist/bilf/>; <http://www.firstpersonwritings.eu/index.htm>.

²⁷ Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учебное пособие / И.Н.Данилевский, В.В.Кабанов, О.М.Медушевская, М.Ф.Румянцева. М., 1998; Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. К., 2002. – С.413.

²⁸ Саар Г.П. Источники и методы исторического исследования / Г.П.Саар. Баку, 1930. – С.15-18.

²⁹ Каштанов С.М. Некоторые вопросы теории источниковедения // Исторический архив.– 1962. – № 4. – С.179.

³⁰ Там же. – С.186-196.

³¹ Каштанов С.М. Предмет, задачи и методы дипломатики // Источниковедение. Теоретические и методологические проблемы. М., 1969. –С. 157.

³² Стрельский В.И. Теория и методика источниковедения истории СССР. К., 1968. – С.69, 74.

Дана ідея здобула друге дихання завдяки авторському колективу підручника з джерелознавства за редакцією І.Ковальченка. У розділах, присвячених спогадам, щоденникам та листуванню, зустрічається назва генералізованого виду джерел – джерела особового походження. Примітним є те, що лише у двох з трьох глав, присвячених цим джерелам, констатується приналежність щоденників, мемуарів та листування до джерел особового походження³³. При перевиданні цього підручника на початку 80-х рр. збільшення інформації у цих частинах не спостерігається, а сам концепт ”джерела особового походження” вживається ще рідше³⁴. Запропонована новація довго шукала розуміння у середовищі істориків, про що свідчить її повільне запровадження до наукового обігу, на відміну від типо-видової класифікації історичних джерел як підстави для виділення щоденників, мемуарів та приватного листування у самодостатні види джерел³⁵.

80-ті рр. ХХ ст. – ”інкубаційний період”, коли відбулось осмислення запропонованого концепта, визначення його місця в джерельній базі історичних студій³⁶, що дозволило у 90-х рр. сприйняти джерела особового походження як природне, гармонійне та невід’ємне явище в структурі джерельної бази, розширивши перелік їхніх різновидів³⁷.

Таким чином, на початку ХХІ ст. в історіографії сформувались підходи до визначення категорій, що позначають групу джерел, які

³³ Источниковедение истории СССР / Под. ред. И.Д.Ковальченко. М., 1973. – С.393, 522, 536.

³⁴ Источниковедение истории СССР / Под. ред. И.Д.Ковальченко. М., 1981. – С.342, 478.

³⁵ Пушкарёв Л.Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. М., 1975. – С.219, 226, 267; Пронштейн А.П. Методика исторического источниковедения. Ростов-на Дону, 1976. – С.45, 73.

³⁶ Варшавчик М.А. Историко-партийное источниковедение: теория, методология, методика. К., 1984. – С.184; Пронштейн А.П. Вопросы теории и методики исторического исследования. М., 1986. – С.46; Довгопол В.М. Джерелознавство історії Української РСР. К., 1986. – С.223.

³⁷ Джерелознавство історії України: Довідник / Редакційна колегія: М.Я.Варшавчик (голова). К., 1998. – С.32; Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учебное пособие / И.Н.Данилевский, В.В.Кабанов, О.М.Медушевская, М.Ф.Румянцева. – С. 466-488, 634-648; Историчне джерелознавство: Підручник / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. – С. 413-429; Воронов В.І. Джерелознавство історії України. Дніпропетровськ, 2003. – С. 179-190, 236-250, 266-269; Источниковедение новейшей истории России: теория, методология, практика: Учебник / Под ред. А.К.Соколова. М., 2004. – С. 287-392; Голиков А.Г. Источниковедение отечественной истории: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 3-е изд., стер. М., 2009. – С. 151-190, 352-397.

характеризуються реферативним відтворенням життєдіяльності особи, котра цілеспрямовано або несвідомо фіксує для задоволення особистих потреб перипетії власного життя. Ці пам'ятки представляють широкий спектр видів джерел – від письмових та усних наративів до відеозаписів, речових пам'яток тощо. Основною ознакою інформації таких джерел є її модальність – вираження особистісного ставлення до власного життя, його проявів, а також до реалій природи та суспільного життя. Використання цих джерел в історичних дослідженнях передбачає врахування індивідуальних особливостей відображення явищ життя, водночас, слід зважати на унікальність таких повідомлень, що є вагомою компенсацією суб'єктивізму даного виду джерел.

Попри зовнішню однотайність у розумінні даного явища особливості мовних можливостей також наклали свій відбиток. Значна кількість термінів, які визначають родові поняття для щоденників, мемуарів та автобіографій, виражають в різний спосіб визначену спрямованість на людську особистість в усіх її виявах – з одного боку це "Я" (I, Ich, Je, Ego), з іншого – самість (Self, Selbst, Mme, Autos). В аналітичних мовах, зокрема англійській, терміни містять, передусім, безпосередню вказівку на самість як визначальну особливість, яка поєднує свідоме й несвідоме у відображенні реального світу (ego-document, self-writing, ego-narrative). У синтетичних мовах достатньою виявляється вказівка на особистість як суб'єкт творення рефлексії і притаманні їй властивості ("джерела особового походження", "écrits du for privé"). Характерним є те, що запозичення з аналітичних мов до синтетичних виявилось достатньо "безболісним", натомість адаптація термінів у аналітичних мовах виявилася непродуктивною, через відмінності у творенні синтагм. Таким чином, лінгвокультурологічні особливості формують належні підстави для пояснення процесу творення понять, а також умов термінологічних запозичень та специфіку побутування неологізмів у різних мовних середовищах.

Згадки про мовні ознаки в цій справі не випадкові. Переважна більшість термінів, що нині застосовуються істориками-джерелознавцями, народилась в літературознавстві. Поняття "людський документ", яке вже згадувалось, стало основою для розвитку цілого напрямку в літературознавстві. Ба навіть категорію "ego-документ" не можна вважати винаходом істориків, адже Дж.Прессер був поетом і романістом, захоплювався літературознавчими дискусіями, що, власне, й стало на заваді створення монографічного дослідження, присвяченого "ego-документу"³⁸. Втім, на сучасному етапі філологія залишається активним учасником

³⁸ Dekker Rudolf. Op cit. P. 18.

творення понять. Зокрема, розуміння текстотворення в комунікаційних процесах сприятиме уточненню сутності технології творення інформації³⁹. На підставі сформульованих К.Шенноном та Р.Якобсоном висновків, Ю.Лотман запровадив поняття "автокомунікація", яке семантично близьке до поняття "авторефлексивність"⁴⁰, що стало підґрунтям для перегляду комунікативної природи джерел особового походження. У вітчизняній історіографії це зреалізувалося на практиці виділенням в їхньому складі комплексу автокомунікативних джерел та джерел міжособистісної комунікації, що має стати кроком у з'ясуванні прагматичного аспекту побутування цих різновидів джерел в історичному дослідженні⁴¹. Взагалі, філологічні дослідження останніх років запропонували значну кількість термінологічних новацій, які ще очікують на своїх поціновувачів з-поміж джерелознавців. Це, зокрема, стосується понять "его-белетристика"⁴², "его-словесність"⁴³, "его-текст"⁴⁴, "автодокументальна проза"⁴⁵, "антропотексти"⁴⁶, які урізноманітнюють розуміння творення тексту джерела і розкривають його нові інформаційні можливості.

Вживанню нових термінів у вітчизняній історичній науці заважає низка обставин. Публічного обговорення істориками термінологічних проблем і, зокрема, адаптації нових понять в умовах існуючої історіографічної

³⁹ Shannon C. E. A Mathematical Theory of Communication. Reprinted with corrections from The Bell System Technical Journal. 1948. Vol. 27. – July, October. P. 379–423, 623–656; Jakobson R. Linguistics and Poetics. Style in Language. Cambridge, 1964. P. 353; Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. Структурализм: "за" и "против". М., 1975.

⁴⁰ Лотман Ю.М. О двух моделях коммуникации в системе культуры // Труды по знаковым системам. Вып. VI. Уч. зап. Тарт. ун-та. – 1973. – Вып. 308. – С. 229; Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Семносфера. СПб., 2001. – С. 163; Эко У. Отсутствующая структура. М., 1998. – С. 81.

⁴¹ Стельмах С.П. Исторична думка і методологія історії в Україні (XIX - початок XX ст.). Автореф. дис. ... докт. іст. наук. К., 2005. – С. 9; Матяш І.Б. Методологічні засади й понятійний апарат архівознавства // Український історичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 131.

⁴² Осадча Ю.В. Его-белетристика як жанр: питання поетики (на матеріалі японської та української прози). Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 2006. – 20 с.

⁴³ Мемуары русских писателей. Toronto Slavic Quarterly: University of Toronto Academic Electronic Journal in Slavic Studies: <http://www.utoronto.ca/tsq/28/konfpolska28.shtml>.

⁴⁴ Михеев М. Дневник как эго-текст (Россия, XIX-XX). М., 2007.

⁴⁵ Савкина И. "Пишу себя...": Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века. Тампере: University of Tampere, 2001; Савкина И. Разговоры с зеркалом и Зазеркальем: Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века. М., 2007.

⁴⁶ Антропотекст-2: Сб. науч. тр., посвященный 60-летию со дня рождения профессора Н.Д. Голева / Под ред. Т.В. Чернышовой. Барнаул, 2006.

ситуації не було. Відтак, ”стандартизація” розуміння новостворених категорій, семантичне засвоєння слів іншомовного походження⁴⁷, яке конче потрібне за обставин, що склались, та зважаючи на специфіку транслітерації або перекладу їх рідною мовою, не відбулось. Спорадичне вживання запозиченої термінології, з одного боку, демонструє відкритість наукового дискурсу, можливість і здатність окремих представників наукової корпорації поповнювати науковий лексикон, з іншого, при створенні враження про урізноманітнення засобів тлумачення явищ минулого, розмиває смислове поле, на основі якого надається сенс історичному наративу.

Дослідницька культура повинна сягнути рівня, на якому не буде місця ”жонглюванню” новою та малозрозумілою наукоподібною лексикою, яке презентуватиметься як науковий прорив. Задля цього необхідна широка і водночас виважена поінформованість про зрушення у понятійному полі історичної науки та гуманітаристики в цілому, з акцентом на тих складових, які надають дискурсивним практикам визначеності та спрямованості, в якій категоріальна складова стає основою для творення знання, а не сукупності висловлень ”з приводу”, що перетворює дискурс на безмежну невизначеність.

Ego-документи, як і самоописи (self-writing) і життєписи (life-writing), не включають в себе усього розмаїття текстів, які характеризують авторське ”Я” або спрямованість на його презентацію. У цьому сенсі епістолярій виходить за межі їхнього семантичного поля, оскільки має діалогічну природу, хоча й несе в собі інформацію про генезу авторського ”Я”. Така ж ситуація спостерігається з автобіографічними текстами (autobiography), котрі можуть включати щоденники, мемуари, автобіографії, однак поруч з ними не знаходиться місця для приватного листування, можливо, за винятком епістолярного роману. Відтак, єдиним поняттям, яке охоплює тексти з різним ступенем представлення індивідуального чи групового ”Я”, є ”джерела особового походження”. Це поняття характеризує виключно джерелознавчий феномен і наголошує на внутрішній волі людини як спонукальному мотиві творення подібних текстів та на свідомості й пам’яті – визначальних властивостей особистості – як засобах відтворення особистісного виміру життя. Крім того, воно позбавлене обмежень щодо форм самопрезентації – монолог, діалог, полілог чи автокомунікація.

⁴⁷ Бондарец О.Э. Иноязычные заимствования в речи и в языке: лингвосоциологический аспект / Под ред. Г.Г.Инфантовой. Таганрог, 2008. – С. 32.

Запровадженню до наукового обігу генералізуючого поняття має сприяти розвиток епістолології⁴⁸, мемуаристики⁴⁹ та автобіографістики⁵⁰, у межах яких, осмислюються особливості таких суспільних явищ, як листування, написання спогадів та автобіографій-життєвих історій, що неодмінно додає аргументації щодо їх онтологічної спорідненості, а відтак, приналежності до одного виду історичних джерел. Вживання в історичних студіях понять "мемуари", "автобіографія", "щоденник", "приватне листування" як самодостатніх категорій, що досить часто трапляється у дослідницькій практиці, не заперечує можливості існування родового поняття, яке містить в собі змістовну якість вищого порядку. Вочевидь, слова – це інструменти, які кожен з нас вільний використовувати на власний розсуд, за умов пояснення своїх намірів. Це означає, що в науках про людину найпростіші слова можуть змінювати своє значення в залежності від думки, що їх породжує та використовує⁵¹.

Усе вище викладене дозволяє зробити висновок про те, що в рамках історичної науки не сформувалось єдине мовне означення такого трансісторіграфічного феномену, який описує поняття «джерела особового походження». Такий стан речей, у цілому, відображає ситуацію в сфері гуманітарного знання, яке на відміну від інших галузей науки, не спирається на чітко детерміновану з точки зору мови систему визначення категоріального апарату.

⁴⁸ Див.: Altman, Janet Gurkin. *Epistolarity: Approaches to a form*. Ohio State University Press, 1982; Войцехівська І.Н., Ляхоцький В.П. *Епістологія: Короткий історичний нарис*. К., 1998; Дмитрієнко М. *Епістолографія (епістолологія) як наука історичного циклу: проблеми і шляхи їх вирішення // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методика*. К., 1998. Вип. 2. – С. 23–45.

⁴⁹ Див.: Тартаковский А.Г. *1812 год и русская мемуаристика (опыт источниковедческого изучения)*. М., 1980; його ж. *Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в.: От рукописи к книге*. М., 1991; його ж. *Русская мемуаристика и историческое сознание XIX в.* М., 1997; Мишуков О.В. *Русская мемуаристика первой половины XIX века: проблемы жанра и стиля*. К., 1997; Olney James. *Memory and Narrative: The Weave of Life Writing*. Chicago: The University of Chicago Press, 1998.

⁵⁰ Див.: Smith Sidonie. *Reading autobiography: a guide for interpreting life narratives* / S.Smith, J.Watson, ed. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001; Baggerman Arienne. *Autobiography and Family Memory in the Nineteenth Century. Egodocuments and History. Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages* / Rudolf Dekker, ed. Hilversum: Verloren, 2002. P. 161–173; Popkin Jeremy D. *History, Historians, & Autobiography*. University of Chicago Press: Chicago and London, 2005; Aurell Jaume. *Autobiography as unconventional history: Constructing the author. Rethinking History*. 2006. Vol. 10. Is. 3. P. 433–449.

⁵¹ Бродель Ф. *Грамматика цивилизаций* / Пер. с франц. М., 2008. – С. 33.